Год. IV. Мартъ и Априлъ Книга II.

Родопски напрѣдъкъ

Мѣсечно илюстровано списание
за
наука, обществени знания и народни умотворения.

Морфологични бѣлѣжки върху отглаголни именни форми въ Ахж-челебийския говоръ.

„Туй е само за показъ една частица отъ огромното словно богатство, що се крие въ неизброднитѣ Родопи. Изобщо можемъ каза, че Родопското краище съставя, както откъмъ езиковно, тъй и откъмъ народописно и културно гледище нѣщо отдѣлно отъ североизточнитѣ наши краища, нѣщо старинско, самобитно и като че още непокжтнато нито отъ историческитѣ бури, нито отъ модерната цивилизация, затова и по-цѣнно за науката....." Съ тия думи завършва единъ отъ първитѣ наши учени и филолози, г. професоръ Цоневъ, своята обширна студия подъ насловъ „Диалектни студии" въ Сборника за народни умотвврения, кн. XX, дѣто особено надълго се спира върху Родопскитѣ говори.

И наистина, въ която область, битова или езикова, и да назърне човѣкъ изъ обширния обсегъ на Родопитѣ, наведнъжъ се намира прѣдъ едно неизбродно

поле, въ което колкото по-далечъ отива, толкова по-нови, по-незнайни и по-цѣнни за науката богатства намира.

Тоя пѫть ний ще обърнемъ вниманието на интересующия се читатель върху друга една особица въ Ахѫ-челебийския, или по-право въ централния Родопски говоръ, а именно върху богатството отъ форми на отглаголни сѫществителни имена, що се употрѣбяватъ въ тоя бѣлѣжитъ Родопски говоръ.

Отъ едни и сѫщи глаголни корени, или по-право глаголни основи, презантна или инфинитивна, се образуватъ съ нѣколко вида суфиксни форми толкова и отглаголни сѫществителни имена, които освѣнъ че при употрѣбата си опростотворяватъ народната речь и я правятъ по-изразна, по-кратка и по-лека, а при това и по-самобитна, но още криятъ въ себе си и едно макаръ и тънко уловимо понятие, що дава визираното име въ една или друга посока. Да земемъ за примѣръ глаголитѣ, *ревѐ*, *рỳка*, *плѝска*, *сарбѝ*, *мѝсли* и пр. Въ народната речь отъ тѣхъ се срѣщатъ слѣднитѣ отглаголни именни форми: **рѐвут'**, **рỳкут'**, **соарбуш'**, **плѝскут'**; **реаван'еа**, **рỳкан'еа**, **сарбеан'еа**, **мѝслеан'еа**; **реаваница**, **рỳканица**, **плѝсканица**; **сарбеавица**, **соарбеаш**; **реавалу**, **рукалу**, **плискалу**; **реавач**, **рукач—ка** и т. н. Отъ формитѣ **рѐвут'**, **рỳкут'**, както и всички други съ суфиксътъ **ут'**, се разбира произвожданиятъ шумъ отъ дѣйствията *рука* и *рева*. Тъй напр. казва се: **гув'оадата ѝдат рѐвут ф под'никан**, или **поат'еану тат'неашеа ут чилеащи рỳкут'** което показва, че говедата дигали силенъ шумъ, като ревѣли въ оборътъ, или пѫтищата ехтѣли отъ виковетѣ на хората. **Фàнала гу еа сарбеавица** или **излеал му еа соарбеаш пу снàгана**, ще каже, че го сърби по тѣлото и това сърбене вече се е нѣкакъ вкоренило, станало е хроническо и т. н.

Почти всички форми на отглаголни сѫществителни въ Ахѫ-челебийския говоръ скратяватъ речьта и не търпятъ при себе си въ много случаи съюзи и прѣдлози, както синтаксата въ други български диалекти и въ книжовната речь изисква. Въ изразътъ:

Ни ли ти са еа дудеалу

На воазлав'еану лижеан'еа,
Син'у ну нéбу гл'оадан'еа?
(Народ. пѣсень)

отглаголнитѣ **лижеан'еа** и **гл'оадан'еа** замѣстватъ подчинителната форма *да лежишъ* и *да гледашъ*.

Ето какви форми на отглаголни съществителни се употрѣбяватъ въ Ахъ-челебийския и български, и помашки говори:

Ут' = викут', бóбут', йокут', меакут, стоаргут', гоармут', плѐскут', хлѐпут',[1] **креакут', соарбут'** и др. Множествено число правятъ **вѝакутеа, бòбутеа, йоакутеа** и т. н. Примѣри: **Нòси са йоакутеа, кукошкинеа ѝдат креакутеа, чуеа са хлѐпут' уд воанка** и др.

И', ун' = кòпан', оран', кòсан', лоагун'[2] **пѝскун'** отъ писка и др.

На тоя видъ отглаголни съществителни имена образътъ и за ед. и за мн. числа е единъ. Примѣри: **Тоарнали смеа на косан'; дáйтеа гув'оадамтеам лоагун'**[3] и т. н.

Еаж-ш = грàдеаш, мàеаш, лѐпеаш, лѐтеаш, гоармеаш, тòпеаш, крòеаш, мѝеаш, глàвеаш и пр. Множ. число **грàдеашеа, лѐпеашеа, главеашеа**, но и **главеаштеа, гоармеаштеа** и пр.

Примѣри: **Насѐкли са баѐа грàдеаш; стòрили са гулеам глàвеаш; пàднала еа леапеаштоан ут дувар'еану** и т н.

Н'еа = хòдеан'еа, пàлеан'еа, тарчѐан'еа, сеачеан'еа, писуване'а, пàсеан'еа и пр.

Образътъ и за двѣтѣ числа и на тоя видъ отглаголни е общъ. Примѣри: **Мен'са еа, мàйч'у, дудеалу, вас сéлу нис сѐлу хòдеан'еа, дрѐб'ни кàмеан'еа, бỳдеан'еа; нищѐ стрѝжеан'еа, амѝ моакнан'еа** и т. н.

Ка=вка-чка-нка = сурнàвка,[4] **гущàвка, прѝдавка, пуд'пирáчка, старгачка** (отъ стърже), **вѝд'уванка, тоарнуванка** и пр.

Примѣри: **Дáдеа му и прѝдавка утгореа; вар'вѝ на пуд'пирáчки; на тоарнуванка са прустѝ** (зема прошка) и др. п.

Ица-еавица = рỳканица, рѝпканица, чỳканица, пỳсканица хòдеаница, упрàтаница, пеачеанѝца, кáраница, гармѐавица, кашлеавица, но и **кàшлица;**

тарчѐᵃвица, но и **тарчеᵃнѝца** и пр.

Примѣри: **Дáдеᵃ му адноᵃ кáраница, та гу чу̀ха врут' л'уд'ѐсеᵃ** (каралъ се тъй много и силно, че го чули всичкитѣ хора); **фàнала гу еᵃ и кашлеᵃвица, и тарчеᵃвица; удрѝли гу са на чу̀каници** (започнали сж да се биятъ) и т. н.

В = **о̀греᵃв, ѝзгреᵃв, прѝпеᵃв, пòсеᵃв, гоᵃрмеᵃв** и др., за мн. число **прѝпеᵃвеᵃ, пòсеᵃвеᵃ** и пр.

Въ изговора **в** се чува на **ф**. Примѣри: **Пу изгреᵃв слòᵃнцеᵃ излѐᵃзеᵃ на рàбута; ѝдеᵃ прѝпеᵃвеᵃ пу махалòᵃна** (чуватъ се плачове, стенания, оплакване при нѣкой смъртникъ или друга голѣма скърбь); **млòгу посеᵃвеᵃ еᵃ пусеᵃла** и т. н.

Ва-еᵃва = **бал'неᵃва, тоᵃтнеᵃва, вòнеᵃва** и пр. **бал'неᵃви, тòᵃтнеᵃви, вонеᵃви** мн. ч.

Примѣри: **Имамеᵃ си бал'неᵃва пу коᵃщи** (скърбимъ, мжчно ни е за нѣщо на всички ни въ кжщи); **надáдеᵃ аднòᵃ вòнеᵃва** отъ *вонѣе*, мирише отвратително, и др. п.

'Уву = **кро'уву, ши'уву, пеᵃ'уву, блеᵃ'уву, вàр'уву, пѝ'уву, мѐт'уву, éᵃд'уву, мéл'уву** и мн. други подобни: **кро'увà, еᵃд'увà, пи'увà** и пр. множ. число.

Примѣри: **Угудѝл му еᵃ крò'увусу**, значи, по кроежътъ е сполучилъ; **еᵃй нòеᵃ д'укеᵃнжѝеᵃ прудáва ѐᵃцеᵃ ху̀баву пи'уву; на суфроᵃта имѐᵃшеᵃ млогу еᵃд'увà** и др. т.

Илка-алка-еᵃлка = **жеᵃнѝлка, главѝлка, снувáлка, пеᵃчѝлка, гувеᵃл'к'**, **умирàлка, казувàлка** и пр.

Примѣри: **Умирàлката нѐнауздав**(6) **духòда**, значи смъртьта ненадейно дохожда; **пу зàгувеᵃл'ки са увèдеᵃ** и др.

Алу-илу-еᵃлу = **стуеᵃлу, рукàлу, скакàлу, рипкàлу, пл'ускàлу, пуд'пирàлу, соᵃвналу, моᵃркналу, миеᵃлу, теᵃлѝлу, дуѝлу** и пр.

Примѣри: **Двѐ дуилà ѝма ф хàркумичка са**, значи, въ бакърчето млѣкото е отъ два пжти издояване на кравата; **пу соᵃвналу излеᵃзеᵃ, пу моᵃркналу са воᵃрна; реᵃкана са минòва прис скакалà**, отъ скачане.

Ак-ик-ач-ич-еᵃн = **вреᵃсак, плеᵃсак, реᵃзнѝч**, отъ реже, **прибеᵃрник, прѝпусник, садàч**, отъ сжди, **баркàч, вартач, мал'чеᵃн, натарчеᵃн, беᵃжеᵃн** и др,

Примѣри; **Плеᵃсак йдеᵃ пу реᵃкана; прйбеᵃрник чилеᵃк еᵃ**, кавватъ на човѣкъ, който умѣло събира и къта за въ кжщи; **мал'чеᵃн пйта изйда, пак натарчеᵃн—туеᵃга** (народ. пословица) и др.

Т'еᵃ = сурнат'еᵃ, жѐнеᵃт'еᵃ, плѐскут'еᵃ, жоᵃнат'еᵃ и др., но всички съ образъ общъ и за двѣтѣ числа. Примѣри: **Л'у гу хáла на плѐскут'еᵃ**, кавватъ, когато нѣкой си самъ загелпва и омърсява работитѣ си. **Жоᵃнат'еᵃ су умуреᵃва чилеᵃка**, вмѣсто жетвата докарва умора човѣку. **Деᵃцаса еᵃцеᵃ галеᵃт сурнат'еᵃсу**, вмѣсто дѣцата твърдѣ обичатъ да се плъзгатъ, по ледътъ напр.

Ус = мйслус, укус, плйскус, прйнус плѐскус и пр.

Примѣри: **Ни му еᵃ дунѐл неᵃкаф гулеᵃм прйнус,** т. е. не му е принесълъ кой знае колко нѣщо. **Има гулеᵃм мйслус на сарцѐну,** вмѣсто има голѣма мисъль, загриженость за нѣщо си.

Ену-у = прашѐну, купáну, вйкану, чукану, млеᵃну и др. съ образъ за един. число. Примѣри: **Сйпану ни наеᵃда,** значи отъ милостиня (да ти *сипятъ* хората отъ милость) човѣкъ не се нахранва. **Дà си ти еᵃ вйдеᵃну**, благославятъ томува, който даде милостиня, т. е. да му се даде и види на другия свѣтъ. **Нифѐла му валеᵃну су,** т. е. нехвелито е изваллялъ (изтепалъ на тепавица) абата.

Макаръ и да е твърдѣ важно, но за сега врѣмето не ни позволява да правимъ точна класификация, кои глаголи кой видъ суфикси отъ изброенитѣ по-горѣ приематъ при образуване на отглаголни сжщ. имена, па освѣнъ това и громадната часть помашки покраини изъ срѣднитѣ и южни Родопски склонове досущъ не сж извѣстни още въ диалектно отношение.

1606 г. **Ст. Н. Шишковъ.**